

L'Hospital General de València segons un plànol del segle XIX

Ana Mª Reig Ferrer
Benedicta Chilet Llácer
Josep Cerdà i Ballester
Biblioteca del MuVIM

RESUMEN

En 2010 la biblioteca del MuVIM (Museu Valencià de la Il·lustració i de la Modernitat) adquirí un plano inédito, de mediados del siglo XIX del Hospital General de Valencia. A partir de la descripción de la pieza, su comparación con otro plano del siglo XVIII y de diversas fuentes de archivo, se describe de forma sucinta como era el recinto hospitalario a mediados del siglo XIX, conjunto lamentablemente desaparecido durante los años sesenta del siglo pasado.

Palabras clave: Arquitectura hospitalaria / Valencia, España / siglos XVII-XIX / Cartografía

ABSTRACT

In 2010 the library of the MuVIM (Museu Valencià de la Il·lustració i de la Modernitat) acquired a previously unknown plan, of the middle of the 19th century of the Valencia's General Hospital. From the description on the piece, his comparison with another plan of the 18th century and diverse archival sources, it is described specifically as the hospital enclosure it was in the middle of the 19th century, set lamentably eliminated during the sixties of last century.

Keywords: Hospital Architecture / Valencia, Spain / 17th-19th century / Cartography

1. INCORPORACIÓ DEL PLÀNOL A LA COL·LECCIÓ CARTOGRÀFICA VALENCIANA DE LA BIBLIOTECA DEL MUVIM

En juliol de 2010 la biblioteca del MuVIM adquiria un plànol manuscrit de l'Hospital General de València. Es tractava de la *Planta baja del edificio del Hospital Provincial* i només vore'l decidirem adquirir-lo en considerar la seua vàlua.

Es tractava d'un plànol que recollia tota la planta baixa de l'edifici, una representació gràfica completa de tot el recinte hospitalari que no havíem tingut ocasió de vore fins al moment, doncs tots els plànols que es conserven a l'arxiu de l'Hospital General¹ són parts o seccions derivades de les obres i reformes de diferents dependències.

Estàvem davant d'un dels documents gràfics més importants per conèixer l'hospital al segle XIX, que permetia posar a l'abast dels investigadors una representació gràfica que ajudés a visualitzar les descripcions detallades en altres documents, tant impresos com manuscrits.

Un document cartogràfic que podia comparar-se amb l'existent a l'Arxiu del Regne de València² realitzat a mitjan segle XVIII d'ordre del marquès de Malaspina, intendent general del Regne³, i conèixer les ampliacions realitzades durant els cent anys que separen ambdues representacions gràfiques.

Quan es barallà la possibilitat d'adquirir-lo el MuVIM, la decisió va ser encara més fer-

ma al ocupar el nostre museu part del solar on s'ubicava el recinte hospitalari, al custodiar en la seua biblioteca la collecció cartogràfica de la corporació provincial, que no forma part dels expedients de l'arxiu, i a més per ser la biblioteca general de la Diputació⁴.

Si a això uníem la proximitat de la celebració del V Centenari de l'Hospital General, estava clar que aquest document podia ser una peça fonamental de cara a una possible exposició.

2. CARACTERÍSTIQUES FÍSQUES

Es tracta de la planta baixa del complex hospitalari. Un plànol manuscrit i acolorit, sobre paper, de dimensions 60 x 90 cm. Està orientat amb fletxa, en l'angle superior esquerre, amb el N. al SO. Realitzat a escala 1:400 metres, aquesta apareix representada en la part inferior esquerra. El traç és una representació de dibuix tècnic per a les línies del plànol en tinta negra, a l'igual que les descripcions de les dependències i carrers annexes a l'edifici. Per als detalls, en canvi, utilitza el dibuix acolorit amb aquarel·la per a les zones de patis, horts i altres detalls.

S'afegixen també anotacions posteriors a llapis amb mesures i traços, probablement en zones on es projectaren altres obres a realitzar en un futur.

No consten dades d'autoria i data de realització, la qual cosa ens duu a pensar que no procedeix de cap expedient de l'arxiu de l'hospital. Tal vegada es tractés d'un plànol base per a la realització d'altres plànols parcials que sí formaven part d'expedients d'obres de reforma. Quant a la denominació d'*hospital provincial*, que consta en el document, és conseqüència de la seua dependència administrativa de la Diputació Provincial de València, doncs arran de la llei de beneficència de 20 de juny de 1849 i el seu

¹ L'arxiu de l'Hospital General es conserva a l'Arxiu General i Fotogràfic de la Diputació de València.

² SANCHIS MORENO, Francisco J., "La descripción del Hospital General de Valencia a la luz de un plano de 1749 hallado en el Archivo del Reino de Valencia", en *Estudios castellanens*, nº 8 (1989-1991), pp. 727-725.

³ Sobre el personatge, per exemple, GIMÉNEZ LÓPEZ, Enrique, *Los servidores del rey en la Valencia del siglo XVIII. Estudio y repertorio bibliográfico*, València, Institució *Alfons el Magnànim*, 2006, pp. 401-402

⁴ REIG FERRER, Ana M^a, «La Biblioteca General de la Diputación de Valencia: evolución histórica», en *Métodos de Información (MEI)*, II Época, vol. 2, nº 2, 2011, pp. 67-80.

Fig. 1. Plànol Hospital, s. XIX (MuVIM).

posterior reglament de 14 de maig de 1852, la corporació va assumir les competències de beneficència. En conseqüència, passaven a la Diputació com a establiments provincials de beneficència la Casa de la Misericòrdia, la Casa de la Beneficència i l'Hospital General, amb les seues institucions depenents: Teatre Principal i Plaça de Bous de València.

3. DATACIÓ DEL PLÀNOL

Tenint present que al plànol estan dibuixades les muralles de la ciutat en la part corresponent al carrer Guillem de Castro, vam saber, d'entrada, que estàvem davant una obra anterior a 1865, data en què s'inicia l'enderrocament del recinte enmurallat.

Després d'un minuciós estudi, vam poder fixar les dates extremes d'execució. En primer lloc vam consultar la documentació impresa conservada a la nostra biblioteca, per ampliar-la després amb la manuscrita existent a l'arxiu de la Diputació. Així, el dibuix de l'antic *lavadero* i la consulta de diversos expedients d'obres del conjunt hospitalari conservats en l'Arxiu de la Diputació ens va permetre datar-lo entre els anys 1856-63.

La primera data la vam proposar després de la lectura d'una memòria de l'hospital corresponent als anys 1855-1856. En ella s'aborda la construcció d'un nou forn⁵, perfectament identificat al plànol que ens ocupa, i que va substituir un altre forn anterior amb porta a l'actual carrer "Horno del hospital", entre l'actual plaça del Pilar i carrer Hospital.

⁵ *Cuenta general de todas las operaciones de la Junta que por delegación de la provincial de beneficencia administra el Hospital de Valencia correspondiente a los años 1855 y 1856*, València, Imprenta de José Ferrer de Orga, 1857, p. 7.

El forn anterior, perfectament visible al plànol del segle XVIII, era de caràcter públic i comptava amb una porta a l'efecte que donava al carrer del forn esmentat, identificada perfectament a través de la toponímia local. El nou forn, dibuixat al plànol que ens ocupa mitjançant un cercle, apareix desplaçat més cap a l'interior del recinte hospitalari i no compta ja amb l'accés que tenia el forn anterior.

La data última s'ha deduït després de la consulta de diversos expedients d'obres. El més adequat per al nostre propòsit ha estat el projecte de construcció d'un nou safareig o *lavadero*, que presenta en 1863 el mestre d'obres de l'hospital, José Alonso⁶.

La construcció del nou safareig es va projectar a esquenes del carrer Fumeral –hui Quevedo–, en l'espai dibuixat al plànol mitjançant una àmplia zona verda retolada com a “Huerto y tendadero de ropa”. Segons consta en una queixa formulada per un veí del carrer al qual perjudicaven les humitats generades per la construcció del safareig⁷, eixe mateix any s'iniciaren les obres.

El vell estava adossat a la infermeria de cirurgia (al plànol “de la Concepció”), i a més de produir humitats i mals olors, impedia obrir finestres a l'exterior per a una bona ventilació, qüestió que ja havia plantejat un any abans el mateix mestre d'obres en presentar un projecte de reparació de les sales d'infermeria que contemplava la realització de finestres, tal com les mesures d'higiene de l'època recomanaven.

4. DESCRIPCIÓ DE LA PLANTA DEL CONJUNT HOSPITALARI

L'hospital estava situat en un extrem de la ciutat de València, en l'illa 278 del barri 4art, districte de Sant Vicent. Limitava pel N amb el carrer Hospital, per l'E amb el Col·legi Major

de la Seda; pel S amb el presidi correccional, a l'antic convent de Sant Agustí, i per W amb les muralles de la ciutat.

Si comparem aquest plànol amb el del segle XVIII que conserva l'Arxiu del Regne de València, s'observa a primera vista que la forma de peix de l'edifici és la mateixa pels costats exteriors: zona de les muralles –actual Guillem de Castro– i carrer Hospital; per la part de la cua del peix, en canvi, s'observa una ampliació que arriba fins al carrer Fumeral –hui Quevedo–. Aquesta ampliació correspondria actualment amb l'edifici del MuVIM i el seu entorn i les noves instal·lacions de la Universitat Catòlica.

Passant a descriure el plànol, ens centrarem primer en el perímetre del recinte hospitalari, per passar després als diferents edificis que integren el conjunt. Començarem per l'oest de l'edifici, actual carrer Guillem de Castro, on encara s'observen les muralles i per tant un hospital anterior a 1865. Entre les muralles i les parets de l'hospital existia un espai retolat com a *Ronda interior de la ciudad* que desembocava en la plaça de Santa Llúcia, on se situa l'ermita del mateix nom⁸.

Seguint pel carrer Hospital trobem una primera porta d'accés que conduïx a la plaça de l'església, denominada *parroquial de San Juan del Hospital*. Continuant pel mateix carrer, la confraria de l'Agonia i la casa de la confraria dels Desemparats⁹.

La següent porta d'accés quedava a l'altura del carrer del Torn, per on s'accedia a un pati porticat que donava pas a diverses dependències de l'hospital, presidit fins fa poc per una escultura del pare Jofré, obra de l'escultor José Aixa¹⁰, hui a l'hospital de l'avinguda *Tres Cruces*.

Aquestes portes eren les que donaven pas al recinte hospitalari pel carrer Hospital, les úniques

⁶ Arxiu General i Fotogràfic de la Diputació de València (ADPV), V.5.1/c. 7, leg. 50 i 54.

⁷ ADPV, V.5.1/c. 7, leg. 55.

⁸ COMPANY I MATEO, Rafael, *L'Església i Confraria de Santa Llúcia de València. Història i Art (s. XIII-XX)*, tesi de llicenciatura inèdita.

⁹ Cfr. RODRIGO PERTEGÁS, José, *Historia de la antigua y Real Cofradía de Nuestra Señora de los Inocentes Mártires y Desamparados de la Veneranda imagen y de su Capilla*, València, Imprenta Hijo de F. Vives Mora, 1922.

¹⁰ CISNEROS ÁLVAREZ, Pablo; NAVARRO CATALÁN, David Miguel, “José Aixa y la Real Academia de Bellas Artes de San Carlos de Valencia”, en *Archivo de Arte Valenciano*, nº 85 (2004), pp. 109-117.

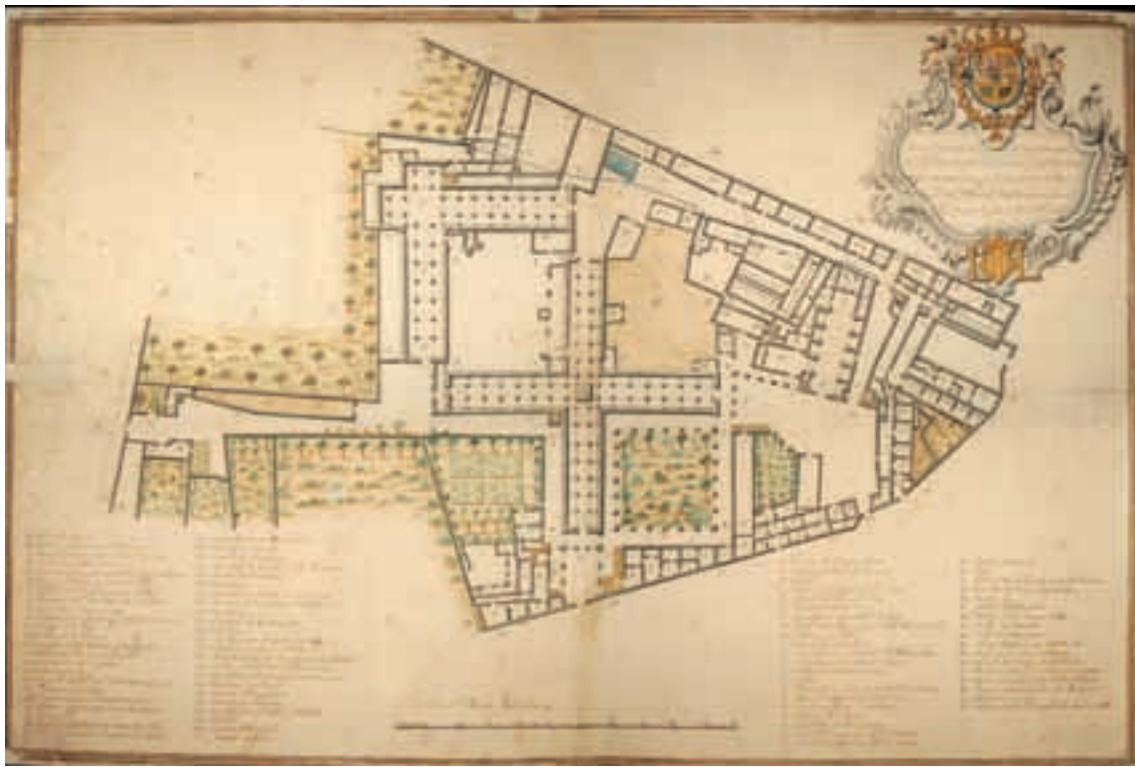

Fig. 2. Plànol Hospital, s. XVIII (ARV).

ques fins que es va ampliar l'hospital per la part de la cua del peix i es va obrir una nova porta al carrer Fumeral, que va rebre el nom de *puerta nueva del torno* per haver-se desplaçat la inclusa a aquesta zona.

Descrit el perímetre del recinte, ens centrem ara en les diverses dependències començant per la part occidental de l'edifici, al costat del carrer Guillem de Castro.

Des de la plaça de Santa Llúcia, el primer departament corresponia a la vella cuina, en desús després de la construcció d'una nova en l'ampliació cap al carrer del Fumeral. Després

de la cuina vella se situaven habitacions diverses com magatzems, cotxeres, quadres, etc, a les dependències de les quals s'accedia mitjançant un carrer interior que arribava fins al jardí pel qual s'accedia als banys públics. Al costat d'aquests banys estava el segon departament d'*enajenados*, amb les antigues gàbies de força.

Els banys existents a l'hospital, a més de ser utilitzats pels malalts, eren d'ús públic, tal com constata l'estat de comptes dels anys 1855-56, l'ús dels quals reportava, a més, certs ingressos¹¹.

Estan dibuixats també els dos departaments d'*enajenados* que existien, un per a homes i l'altre per a dones. Segons una descripció dels anys setanta¹², aquestos edificis havien perdut la importància que tenien, tot i comptar encara amb

¹¹ “Sin detrimento de los fondos del Hospital y con las mismas máquinas que debieran estar paradas y sin uso en ciertas temporadas, pueden proporcionar los arbitrios con cuyo fin se construyeron, y satisfacer con las pilas destinadas para los pobres de la casa las indicaciones facultativas en los enfermos que los necesitan”: *Cuenta general, Op. cit.*, p. 5.

¹² *Recuerdo de una visita al Hospital Provincial de Valencia*. València, Imp. de Ferrer de Orga, 1873. Quan es redacten aquestes descripcions, els malalts mentals s'havien traslladat a l'antic convent de Santa Maria de Jesús, adquirit per la Diputació de València després de la desamortització i lliurat a l'hospital per a aquestos malalts.

diverses dependències: salons, dormitoris, menjador, i “[...] un patio para desahogo y esparcimiento de los ciento cuarenta y cinco imbeciles y epilépticos próximamente que existen allí reunidos, además de los presos [...]”. Al costat d’aquests edificis existia una modesta habitació per al director del departament i una “[...] jaula de hierro que ocupaban antiguamente los enagenados furiosos, y que únicamente se conserva como recuerdo histórico [...]”¹³.

L’església¹⁴, enderrocada com gran part de l’Hospital, a partir de 1960, era d’una sola nau amb capelles laterals entre contraforts. Tal com veiem al plànol, en la part de l’Evangeli, al costat de la torre, se situava la capella de la Comunió, amb sagristia darrere l’altar principal. La capella del rerasagrari se situava darrere l’altar major del temple i a continuació estava el panteó de les Filles de la Caritat, comunitat religiosa que servia l’hospital des de 1827¹⁵.

A l’església s’accedia per una plaça amb entrada des del carrer. En aquesta mateixa plaça estava la capelleta coneguda amb el nom de Capitulet, on va ser venerada per primera vegada la imatge de la Mare de Déu dels Desemparats, un xicotet edifici al costat de les confraries del Crist de l’Agonia i de la mateixa advocació mariana retolat al plànol com a «sala de disección».

Al costat d’aquesta plaça i formant triangle amb el carrer Hospital i amb l’ermita de Santa Llúcia s’hi troben tot un seguit de dependències relacionades amb la fabricació i subministrament de pa: forn, rebost, dipòsit de farina, caseta per als forners..., dependències totes elles que posaven en funcionament el forn realitzat al segle XIX abans mencionat.

Una altra porta situada al carrer Hospital donava accés a un pati porticat, a través del qual s’accedia a les infermeries i altres dependències.

Aquesta porta, anomenada del torn, s’alçava precisament enfront del carrer del mateix nom i rebia el seu nom perquè, antigament, al seu costat es situaven el torn i les dependències de la inclusa. Al plànol del segle XVIII apareix situada a la dreta de l’entrada, amb referència a la *casa de espurios* i els números 3 i 4. En el plànol que ens ocupa, cent anys després, la inclusa està situada en la zona d’expansió de l’hospital cap al carrer del Fumeral, on es va construir una nova porta del torn.

L’atri que donava accés a la primitiva porta del torn donava pas a les infermeries, formades per dues espaioses naus de 60 i 80 metres de llarg respectivament. La primera, part de l’actual biblioteca pública, compta amb un espaiós creuer coronat per una majestuosa cúpula. El sostre era abovedat i els arcs se subjectaven en sòlides columnes d’ordre toscà i jònic. La planta baixa de l’edifici estava destinada a homes i el pis superior a dones, amb escales d’accés per fora de l’edifici. Cent trenta-dos llits ocupaven la planta baixa, mentre que la destinada a les dones en tenia cent-cinquanta.

Una de les ales de l’edifici es dedicava a la secció de *Clínica*, és a dir, a l’ensenyament de la medicina, amb una sala destinada a la *cátedra de clínica* i una altra denominada *sala de pobres estudiantes*, amb jardins al centre on se situava el *teatro anatómico*.

Segons es desprèn de la memòria de la *Junta* de l’hospital¹⁶, en l’amfiteatre s’impartien les classes de medicina. L’antic barracot “*donde la clase de medicina tiene sus disecciones y estudios*” s’havia substituït per un “elegante y hermoso anfiteatro, digno de la escuela valenciana”, edificat a compte de la Universitat. Anys després, en 1875, encarregarien a l’arquitecte Sebastián Monleón una facultat de medicina, edifici, com

¹³ *Ibidem*, p. 7.

¹⁴ PINGARRÓN, Fernando, *Arquitectura religiosa del siglo XVII en la ciudad de Valencia*, València, Ajuntament, 1998, pp. 350-352.

¹⁵ CRUILLES, marquès de [Salvador Monserrat, Vicente], *Guía urbana de Valencia, antigua y moderna*, Valencia, Imprenta de José Rius, 1876, t. 2º, p. 137.

¹⁶ *Cuenta general de todas las operaciones de la Junta que por delegación de la provincial de beneficencia administra el Hospital de Valencia correspondiente a todo el año 1854*. València, Imprenta de José Ferrer de Orga, 1855, p. 5.

la major part dels que tractem, lamentablement desaparegut, amb façana principal al carrer Guillem de Castro i en funcionament fins al trasllat de la facultat a l'avinguda de Blasco Ibáñez en 1949¹⁷.

El segon edifici d'infermeries, situat en la part sud del complex hospitalari, també s'articulava amb arcs i columnes coberts per creuer i cúpula. Estava destinat als malalts de cirurgia i comptava amb cent-quinze llits, amb la sala superior destinada a dones.

Al costat de la sala d'homes, en la planta baixa, existia una habitació tancada amb reixat de ferro destinada als ferits de guerra, retolada al plànol com a "sala de heridos y contusos". Altres departaments s'ocupaven de diferents especialitats, com per exemple la denominada "*sala de mal de ojos*".

L'anònim visitant de 1873 afirmava que les infermeries, amb els seus arcs i columnes, conferien al recinte hospitalari el conjunt més luxós i acabat que presentava l'hospital, d'ací el renom i la justa fama que havia assolit en l'època.

Els espais verds donaven al complex un aspecte airejat i net. Entre les dues infermeries existia un pati que s'utilitzava d'estenedor, al costat d'un safareig amb dues piles que aviat seria substituït per un altre per obrir finestres en les infermeries de cirurgia, a més d'altres mesures higièniques que perseguïen acabar amb les humitats i les males olors.

Entrant per la porta del Torn –enfront de l'actual biblioteca–, s'observa la botica, amb diversos departaments i laboratori. Al costat, l'hort anomenat "*de la botica*", doncs estava destinat al conreu de plantes medicinals.

Des d'aquest hort i fins al carrer del Fumeral –actual Quevedo–, hi havia tot un seguit de dependències per a l'abastiment i manteniment de l'hospital. En aquesta zona estava la cuina, perfectament visible gràcies al dibuix d'una gran

olla, a més d'altres dependències: magatzems, fusteria, dipòsit d'oli, carnisseria, celler, etc.

Una d'aquestes dependències era la inclosa, amb torn situat junt al carrer del Fumeral, segons ens descriu també el relat abans dit:

“Con independiente entrada, si se quiere, por la calle denominada Fumeral, ahora Quevedo, salvando el dintel de un pequeño zaguan y a la altura de un primer piso, se encuentra un recibimiento, y a continuación el despacho donde se halla establecida la oficina del departamento de Espósitos a cargo de dos hermanas de San Vicente de Paul y en el que existe una sencilla máquina destinada a acuñar los medalloncitos de plomo que se colocan á los niños y en los cuales se espresa la fecha de su entrada en aquel Asilo de Maternidad. Inmediato a este local hay un pasillo que conduce al Torno que tiene tres o cuatro cunas de lujo, y a seguida la sala baja donde está el mencionado torno, con dos magníficas camas colgadas, para poderse ocupar estas y aquellas durante el servicio nocturno”¹⁸.

La descripció anònima continua amb altres departaments: l'oficina de direcció, la cuina i dos menjadors, etc. En el pis de dalt hi havia dos dormitoris per a xiquets i xiquetes majors, amb quaranta llits cadascun. Entorn aquests existia una galeria, recentment edificada, per a la distracció dels xiquets i a continuació, un oratori. Aquesta galeria seria la proposada a l'expedient conservat a l'arxiu de l'hospital corresponent a l'any 1866.

Altres dependències de la inclosa eren el salonet per posar els bolquers als xiquets, dues infermeries, per a xiquetes i xiquets, i una de més capacitat on es repartien un total de 130 bressols.

Al pis de dalt se situava el dormitori de les dides internes, encarregades d'alimentar els bebés fins que dones externes pugueren fer-se càrrec d'ells.

Aquesta zona d'ampliació del recinte hospitalari albergava també dependències

¹⁷ ALDANA FERNÁNDEZ, Salvador (coord.), *Monumentos desaparecidos de la Comunidad Valenciana. I. Valencia*, València, Consell Valencià de Cultura, 1999, pp. 12-13.

¹⁸ *Recuerdo...*, *Ob. cit.*, pp. 12-13.

complementàries d'abastiment i manteniment, amb una gran cuina de ferro colat amb tots els seus accessoris, dotada d'aigua potable i piques de pedra per rentar verdures i llegums; carnisseria, cotxera, fusteria, safareig, estenedor, etc.

Diversos carrers i places donaven llum i comunicaven els distints departaments: el de la comunitat de Filles de la Caritat, cases dels treballadors, aules de la facultat de medicina. Per l'antiga porta del torn s'ubicaven altres dependències, com la porteria amb casa per al porter, sagristà, metge de guàrdia, etc, alhora que la planta superior acollia les dependències administratives de l'hospital: oficines, despatx del director, secretaria i contaduria, caixa, arxiu, habitació per a l'administrador i la sala de juntes.

5. CONCLUSIONS

Les fonts consultades, amb l'ajut del plànol que ara presentem, ens han permès fer-nos una visió aproximada de com era l'hospital a mitjan segle XIX.

Un hospital que a principis dels anys seixanta necessitava una bona remodelació en la majoria de dependències, no només per al seu

manteniment sinó també per poder introduir noves mesures d'higiene. Les últimes reformes mantindrien el complex fins que cent anys després es traslladà l'hospital a les dependències edificades a l'efecte a l'avinguda *Tres Cruces* de València.

Pel que fa a l'autor del plànol, amb totes les reserves podríem atribuir la seua execució al mestre d'obres Manuel Piñón¹⁹. La comparació de diversos projectes del mateix mestre, l'amistat que va mantenir amb l'arquitecte de l'hospital Sebastián Monleón i el seu nomenament com ajudant de l'arquitecte provincial Antonino Sancho són indicis que apuntarien en aquesta línia. Tot i això, insistim, es tracta d'una hipòtesi que caldrà confirmar documentalment.

No volem acabar sense agrair la col·laboració d'algunes persones: Sergio Muñoz, el treball del qual com a becari de la biblioteca del MuVIM, ha permès que durant uns dies poguérem dedicar-nos a la redacció d'aquest treball, Sergio Vilata, que va realitzar la digitalització del plànol, i Adrià Espí, que uní les parts digitalitzades com un trencaclosques per poder-lo treballar i tindre una visió de conjunt.

¹⁹ REIG FERRER, Ana M^a, «El maestro de obras Manuel Piñón y su Manual de cerámica», en *Archivo de Arte Valenciano*, vol. XC, 2009, pp. 183-197.